

Történelemtanítás Angliában

Szebenyi Péter 1933-2001

Bp. Akad. K.

1989

Bibliogr. a jegyzetekben: p. 71-76.

COLTHAM, JEANETTE B - FINES, JOHN

A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS KÖVETELMÉNYRENDSZERE¹

Napjainkban az országban sok történelemtanár dolgozik a történelemtanítás követelményrendszerének a kidolgozásán. Az itt következő vázlat segítséget kíván nyújtani ehhez a nem könnyű munkához. A követelményrendszer alkotóelemeit szeretnénk meghatározni és a köztük lévő összefüggéseket feltárni... A tanulás folyamata dinamikus jelenség, amely állandó kölcsönhatást feltételez a tanuló, a tanár és a tananyag között. Ennek az állandó változásban lévő folyamatnak a vizsgálatához kíséreltünk meg egyfajta kritériumrendszert adni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy bármelyik összetevőt emeljük is ki, az továbbra is összefüggésben marad a többi szerkezeti elemmel.

Az általunk leírt rendszer négy részből áll. Ez a felosztás tűnik a leghasznosabbnak és a legalkalmasabbnak a történelemtanulás vizsgálatára. De hangsúlyozni kell, hogy a részek közötti kapcsolat legalább annyira fontos, mint az alkotóelemek külön-külön. Utalások segítségével próbáljuk jelezni a különböző részek közötti összefüggéseket.

A "pedagógiai követelmény" terminust igen sajátos értelemben használjuk. A legkönnyebben talán úgy tudjuk meghatározni, hogy elmondjuk, mire alkalmazzuk. Egyrészt nem használjuk nagyon általános célok megjelölésére (Pl: "Legyen képes mások gondolatait megérteni.") Másrészt nem alkalmazzuk a tanári magatartással kapcsolatos célok megfogalmazására. (Pl: "Ösztönözzön a múlt megértésére!") Az első esetben értékes, de nagyon általános célról van szó, a másodikban nem a tanuló, hanem a tanár tevékenységéről. A "pedagógiai követelmény" fogalma tehát elsősorban azt írja le, hogy a tanuló mit tud majd tenni a tanulás révén, és - másodsor - azt a tanulói tevékenységet, amit egy külső szemlélő (általában a tanár, de esetleg bármilyen más érdeklődő személy) képes megfigyelni, és így meg tudja ítélni, hogy a tanuló teljesítette-e a követelményeket vagy nem. Harmadszor, a követelmény leírja, hogy a tanulónak mit kell elérnie, s ezáltal jelzi, hogy milyen tanulási tevékenységet kell végrehajtania a követelmények teljesítése érdekében...

Az egész rendszer így fest:

A. A TÖRTÉNELEMTANULÁS ATTITÚDJEI

1. figyelem
2. rokonszenv
3. beleélés

B. A TÁRGY JELLEGE

1. információk
2. eljárások
3. produktumok

C. KÉSZSÉGEKÉS KÉPESSÉGEK

1. a speciális szókincs elsajátítása

¹ Teaching of History Series. No. 35. The Historical Association, London, 1971.

2. ismeretszerzési készségek
3. megjegyzés
4. elsődleges megragadás
5. transzformáció
6. analízis
7. extrapoláció
8. szintézis
9. ítéletalkotás és értékelés
10. kommunikációs készségek

D.A TÖRTÉNELEMTANULÁS PEDAGÓGIAI EREDMÉNYEI

1. belátás
2. ismeretek az értékekről
3. megfontolt ítéletalkotás

Az **A** rész a tanulói személyiség affektív aspektusával foglalkozik: az érzelmi és akarati tényezőkkel... Az érzelmi és akarati tényezők nem légyeres térben hatnak, ezért a **B** részben a történelemnek, mint az ismeretek olyan meghatározott fajtájának az elemzésével foglalkozunk, amelyre az affektív tényezők irányulnak, A **C** részben azokat a készségeket és képességeket vesszük számba, melyek a **B** részben tárgyalt ismeretek szempontjából fontosak. A **B** és **C** rész ily módon a kognitív szférát érinti.

A **C** részben visszatérünk az affektív szférához, amikor azt vizsgáljuk, hogy a történelem tanulása milyen módon járul hozzá a tanuló személyes fejlődéséhez, egyrészt a kognitív, másrészt az affektív szférában.

A) A történelemtanulás attitűdjei

Mindhárom tárgyalt attitűd az akarati szférához tartozik. Az egyén saját akaratából cselekszik, senki sem kényszerítheti rá, hogy legyen attentív, tanúsítson figyelmet, érezzen rokonszenvet, legyen képes a történelembe beleélni magát, reszponzív vagy imaginatív abban az értelemben, ahogyan mi ezeket a kifejezéseket használjuk.

1. Figyelmet tanúsít.

E pozitív magatartást leginkább az olyan követelményekkel lehet leírni, hogy "Mutasson érdeklődést..."; "Vegye észre, hogy..."; "Figyelje meg, hogy..." stb. Mivel a történelem tanulmányozásának tárgya az emberi nem és annak cselekedetei, kölcsönös kapcsolatai, produktumai stb., ezért a jelzett követelmény realizálódása az ezek iránti érdeklődésben és az ilyen típusú jelenségek megfigyelésében fejeződik ki.

A tanulók "figyelme" megnyilvánulhat a környezetük és mindennapi életük jelenségeihez kapcsolódó megjegyzéseikben is. A konkrét követelményekre példák lehetnek a következők:

- * érdeklődik az emberek jelleme, cselekedetei, kapcsolatai iránt;
- * képes felismerni a történelmi jellegű tárgyakat és véleményt tud formálni róluk;
- * érdeklődik a történelmi tárgyú mesék (kisebb gyerekek), a történelmi tárgyú könyvek (idősebbek) és képek iránt (életkortól függetlenül);
- * véleményt formál mai jelenségek történelmi tartalmáról.

A szóban forgó attitűd úgy is kifejezhető, hogy a tanuló vonzalmat érez bármilyen történelminek nevezhető anyag iránt, és szívesen fogadja a tanár magyarázatát, valamint a kapott feladatokat.

2. Rokonszenvet érez.

A lehetséges követelmények skálája ezen a területen igen széles és a tanulók életkorától függően más-más jellegű. A történelmi anyaggal való találkozásból eredő aktivitás, amely kizárólag önálló tanulói kezdeményezés eredménye, hozza létre a folytatásnak, a megerősítésnek, a megismétlésnek vagy bővítésnek az első tapasztalatok ellenőrzésének, a megfigyelésnek, a gyakorlásnak a kívánságát. Olyan kifejezésekkel lehet jellemezni ezt az attitűdöt, mint "lelkes", "buzgó", "élénk fantáziájú". Néhány példa a lehetséges követelményekből:

- * megfigyeléseit, tapasztalatait szóban közli másokkal (szüleivel, tanáraival, más gyerekekkel);
- * a történelem anyagának dramatizálását, képi megjelenítését, modell készítését kezdeményezi;
- * anyagot gyűjt (tárgyakat, újságkivágásokat, képeket, könyveket stb.) önálló megfigyeléseihez vagy iskolai feladataihoz;
- * tapasztalatai, megfigyelései megismétlésére törekszik (Pl. kéri "Mondj el egy hasonló történetet!", "Menjünk el oda újra!");
- * a tárgyhoz tartozó kérdéseket tesz fel.

Az attitűd legfontosabb vonása az, hogy önkéntes és nem felnőttek irányította cselekvéssorokból áll, ugyanakkor a felnőttek reakciói befolyásolhatják a tanulók tevékenységét, annak tartósságát, és intenzitását.

3. Történelmi beleélés.

Mivel a történelem elvileg az elmúlt korok emberi cselekedeteivel foglalkozik, tanulmányozása jelentős akarati erőfeszítést igényel, hiszen olyan emberek helyébe kell képzelniük magukat, akiket csak leírások vagy arcképek útján ismerhetnek meg. A "történelmi beleélés" fogalmát gyakran használják, de a követelmények tartalmának pontos meghatározásán belül. A "beleélés" legegyszerűbb formában egy "belső kép" kialakítását jelenti - képileg vagy verbálisan -; "történelmi beleélés" azonban ennél gazdagabb tartalmat hordoz. A "szimpátiát" és empátiát is magában foglalja. A szimpátia az a képesség, hogy behelyezzük magunkat egy másik ember érzéseibe vagy gondolataiba. Az empátia, hogy behelyezzük magunkat egy másik ember személyiségébe és képzeletben végigéljük az ő tapasztalatait. Ha az emberi világnak a tanulmányozásától többet várunk a külsín megismerésénél, a szimpátiára és empátiára feltétlenül szükség van. Ez az attitűd talán csak kissé különbözik a „rokonszenv”-től, de a történelem tanulmányozásában különös jelentősége van. Az egyes emberek tetteit csak akkor érthetjük meg, ha az 6 szempontjaikból kiindulva vizsgáljuk az adott helyzetet, problémáikat, döntéseiket. A beleélés attitűdjét a következő követelmények reprezentálják:

- * személyes élményként ír le egy történelmi konfliktust;
- * olyan történetet állít össze, amelyben a szereplő személyek jellemét reálisan írja le;
- * egy történetbe a kornak megfelelő módon cselekvő és gondolkodó embereket helyez;
- * az általános emberi tapasztalatokkal és a történelmi tényekkel összhangban dramatizált formában ábrázol érzéseket és cselekedeteket;
- * annyira azonosul egy megismert történelmi személlyel és nézeteivel, hogy ki tudja fejteni annak álláspontját a kor problémáiról...

Az (A) fejezetben megismert három attitűd nemcsak abban hasonlít egymásra, hogy affektív jellegűek (akarati erőfeszítést kívánnak), hanem abban is, hogy az eredményes történelemtanulásnak valamennyi iskolafokon és valamennyi életkorban szükséges feltételei. Vagyis a három attitűd nem fejlődési sort ír le, mert ha így lenne, akkor a kisgyermektől csupán figyelmet várhatnánk el, és csak a későbbiekben fejlődne ki a rokonszenv és a beleélés attitűdje. A valóságban azonban a történelemtanulás során mindhárom attitűdre mindig szükség van. Persze azt mondhatjuk, hogy az attitűdök önmagukban is egy bizonyos szekvenciót alkotnak: a rokonszenv követi a figyelmet akkor is, ha olyan szorosan fonódnak össze, hogy szinte egyidőben jelennek meg, és nincs beleélés, figyelem és rokonszenv nélkül. Azt is bátran állíthatjuk, hogy a bárom attitűd - különösen a harmadik - gyakorlása megkönnyíti az akarati mechanizmusok megerősödését

és a céltudatosabb cselekvést, azaz a hatékony gyakorlásnak e téren nagyobb a hatása, mint az életkor növekedésének.

Egy másik közös aspektusa a három attitűdnek, hogy intenzitásuk foka sem elsősorban az életkortól függ, hanem inkább attól, milyen stimulusok érik a tanulókat és milyenek a korábbi tapasztalataik. Egy adott személy, esemény, tárgy stb. tanulmányozása a tanulók meghatározott csoportjaiból - közös élményeik miatt - nagyobb aktivitást válthat ki, s ez elősegítheti a rokonszenv kialakulását és a beleélést. A feldolgozásra kerülő konkrét történelmi téma, mint elsőrendű stimuláló tényező, szintén magasszintű erőfeszítéseket eredményezhet. (Minden tanár tudja, hogy a tanulók életkorát ezért is figyelembe kell venni a tananyag összeállításakor. De az is kétségtelen, hogy a legtöbb téma bármely életkorban jól szolgálhatja a kívánt attitűdök megfelelő intenzitású gyakorlását, ha alkalmas aspektusból és mélységben dolgozzuk fel az adott tárgykört. Pl. a rabszolgaság intézménye és az eltörléséért folytatott harc több korosztályt is érdekelhet. A kisgyermek is képesek beleélni magukat a rabszolgák és a rabszolgatartók helyzetébe, de több tapasztalat, az emberi természet és motivációk alaposabb ismerete szükséges a rabszolgafelszabadításért vagy a rabszolgarendszer fenntartásáért küzdők magatartásának és érdekeinek, valamint ebből következő cselekedeteinek a megértéséhez. Végző konklúzióink mindenestre az, hogy az affektív attitűdök fejlesztése és erősítése a tanulók életkorától függetlenül a történelemtanítás mindegyik szakaszában fontos követelmény.

B) A tárgy jellege

Minden tudományágat az határoz meg, hogy milyen típusú információkkal foglalkozik, melyek azok az eljárások, amelyekkel az információkat összegyűjti és feldolgozza, valamint azok a produktumok, amelyeket ezen eljárások útján elér. Két tudományág között a demarkációs vonal persze nem mindig egyértelmű, mindazonáltal megjelölhetőek azok az információk, eljárások és produktumok, melyek az adott tudományágat jellemzik.

1. Információk

A történelem esetében az emberiségre - annak természetére és tetteire - vonatkozó történelmi tények alkotják a releváns információkat. A történelmi tények számos formában állhatnak rendelkezésre. S közülük egyesek - pl. a térképek, geológiai adatok stb. -, több tudományág közös forrásai lehetnek. Szigorúan véve a történelemtől releváns információkat csupán az elsődleges (primer) forrásokból nyerhetünk. De sem a történelmet tanuló diák, sem a történész nem lehet meg a másodlagos (szekunder) források nélkül, melyek az elsődleges források összegyűjtésének és feldolgozásának (B/2) a termékei (B/3). Sok másodlagos forrást bizonyított tényként, elfogadott nézetként kezelünk, megbízunk bennük. Az pl., hogy a waterlooi ütközet 1815. júniusában zajlott le, kétségbevonhatatlan, általánosan elfogadott ismeret. A történelmi információkkal kapcsolatos következményeket nem könnyű körvonalazni. A lényeg az, hogy a tanuló felfogja, hogy egy tárgy, arckép, dokumentum, statisztika, stb., primer történelmi forrásul szolgálhat; és a másodlagos forrásokból is ki tudja emelni a szükséges fogalmakat, neveket, folyamatokat, trendeket stb.

2. Eljárások.

Itt csak a történelmi információk kezelésének alapvető módjáról szólnunk, ehhez tartozó részletes követelményeket pedig csak majd a „Készségek és képességek” fejezetben (C) tárgyaljuk. Most csupán egyetlen átfogó követelményt fogalmazunk meg: a tanuló ismerje a primer és szekunder források feldolgozásának fő eljárásait, melyek a következők:

- a) Egyedi tények vagy tárgyak gondos vizsgálata.

- b) A témához tartozó valamennyi tény összegyűjtése és tanulmányozása a primer és szekunder forrásokból, valamint a megfelelő rokontudományok területéről.
- c) A történelmi tényekre vonatkozó kérdések jellegének és kereteinek meghatározása (vagy a lehetséges kérdések kiválogatása).
- d) A forrásanyag értékelése a következő szempontok alapján:
1. autenticitás (hitelesség),
 2. relevancia (fontosság),
 3. koherencia (belső egység),
 4. kredibilitás (szavahihetőség),
 5. megbízhatóság,
 6. teljesség,
 7. konzisztencia a forráson belül és más forrásokkal,
 8. összhang a korabeli kultúra és politikai gondolkodás tényeivel,
 9. összhang az emberi természettel és viselkedéssel kapcsolatos személyes tapasztalatokkal, ismeretekkel.
- e) A történelmi tények közötti hézagok felismerése, és a megfelelő tennivalók megtervezése (l. további kutatások, az összegyűjtött tényekből extrapoláció, saját ismeretekből és tapasztalatokból interpoláció, a tények közötti hézagok időleges tudomásulvétele).
- f) A primer és szekunder források analízise
1. a különböző nézőpontok feltárása,
 2. az egyoldalúságok feltárása,
 3. a tények és az értékítéletek elkülönítése,
 4. a megalapozatlan feltételezések felismerése,
 5. a komplex anyag részelemeinek elkülönítése,
 6. a komplex anyag részelemei közti összefüggéseknek és azok jellegének felismerése: időbeli (egyidejű, egymásra következő stb.), attitűdbeli (motivációk stb.) okozati összefüggések.
- g) Szintézis
1. Az új elemek szintézise a korábbi ismeretrendszerrel.
 2. A történelmi tények szintézise az önállóan szerzett ismeretekkel és tapasztalatokkal.
 3. Különböző forrásokból származó anyagok szintézise, valamilyen szervező elv segítségével (pl. időbeli viszonyok, ok-okozati összefüggések).

3. Produktumok.

Bár a hivatalos történész munkájának eredményei leggyakrabban írásos alakban jelennek meg, a tanulók produktumai számos formát ölthetnek. Az alábbiakban felsoroltak csupán a lehetőségek változatosságát szeretnék demonstrálni, anélkül, hogy a teljességre törekednénk. A produktumok megjelenési formáját azok az átfogó kérdések határozzák meg, amelyekre éppen választ keresünk. Mivel a produktum az alkalmazott készségek (C) és eljárások (B/2) eredménye, részletes követelményeket most nem sorolunk fel. Az általános követelmény a következő: Legyen képes munkája eredményeit valamennyi fontosabb megjelenési formában önállóan kifejezni!

A produktum típusa

a) Reprodukció és ábrázolás

Átfogó kérdések

Milyen volt?
Mi történt?

Példák a prod.-ra:

modell, dramatizálás, kép, diagram ábra, térkép, tartalmi kivonat, személy vagy csoport ábrázolása (szóban vagy írásban), egy korszak vagy a korszak valamelyik

		aspektusának bemutatása, esemény vagy eseménysorok elbeszélése
b) Összehasonlítás	Mi a különbség? Mi változott?	két vagy több modell, képek, dramatizálás, a változás szóbeli kifejtés, vagy írásbeli leírása, összehasonlító ábrázolás vagy leírás
c) Kifejtés és magyarázat	Mivel indokolod a történeteket és a különbségeket? Miért éppen így és nem másként történtek az események?	szóbeli érvelés vagy vita, írásbeli beszámoló, életrajz

C) Készségek és képességek

Ebben a részben a történelem eredményes tanulmányozásához szükséges kognitív tevékenységekről, készségekről és képességekről szólnunk. Mindegyik tevékenységet a történelemre sajátosan jellemző információkkal, eljárásokkal és produktumokkal összefüggésben írjuk le. A követelmények megfogalmazásakor gondot okoz, hogy milyen rövid, vagy viszonylag rövid tanulási időt igényel, s ettől kezdve bármikor sikerrel alkalmazható; másokat viszont (pl. az értékítéleteket) csak rendszeres, éveken át tartó gyakorlás eredményeként lehet elsajátítani, és egész életen át fejlődnek. Így ezeknek a kognitív tevékenységeknek a kialakítását csak hosszú távú követelményként lehet kezelni. A legszükségesebb, de viszonylag könnyen kialakítható készségek közül néhány követelményként triviálisnak; míg mások - a hosszú távon kialakítandók - csupán kegyes óhajoknak tűnhetnek. Bár teljességre nem törekedtünk, remélhetőleg a legfontosabb és leglényegesebb követelményeket sikerült összegyűjtenünk. Minden egyes követelményt a kognitív tevékenység optimális szintjén fogalmaztunk meg, hogy ezzel a tanárnak is precíz célkitűzést adjunk.

1. A speciális szókincs elsajátítása

Mivel a történelem tantárgy jellegzetesen verbális természetű, a speciális történelmi szókincs elsajátítása kétségtelenül nagyon fontos követelmény. A történelmi szakkifejezésekben megjelenő fogalmak nehézségi foka különböző, attól függően, hogy a konkrétól az absztrakt felé haladó skálán hol helyezkednek el, és mennyire állnak közel vagy távol a tanulók mindennapi tapasztalataihoz. A fogalomalkotás képességéhez nemcsak a képzeteknek egyszerű fogalmakba rendezése (és újrarendezése), valamint a fogalmak osztályokba rendezése szükséges, hanem megjegyzésük is. Arra itt és most nincs mód, hogy nehézségi fokozat szerint felsoroljuk akár csak a legfontosabb fogalmakat is, a bemutatott követelmények azonban néhány területen jelzik a fogalmak nehézségi szintjét.

Példák a követelményekre:

- * Tudjon különbséget tenni köznapi szavak általános és történelmi jelentése között (kereskedelem, forradalom, kultúra stb.)!
- * Példával tudja bizonyítani, hogy megértette a történelmi fogalmakat (pl. feudalizmus)!
- * Adott kontextusban helyesen használja a történelmi kifejezéseket szóban és írásban!
- * Helyesen alkalmazza az idő kifejezésére használt szavakat (év, évtized, évszázad stb.)!
- * Összetartozó jelenségekre jól használja a történelmi időegységeket kifejező fogalmakat (pl. középkor)!

- * Jól használja meghatározott történelmi korszakok speciális kifejezéseit (pl. francia forradalom - sans culotte-ok)!
- * A történelmi anyag feldolgozásával kapcsolatos eljárások szakkifejezéseit pontosan alkalmazza (egyoldalúság, következetesség stb.)!

2. Ismeretszerzési készségek

Ezek a készségek főként, de nem kizárólagosan a másodlagos forrásokból származó speciális tények és információk megszerzésére, ellenőrzésére, összegyűjtésére szolgálnak. Többségük az alapvető olvasási készségekhez kapcsolódik, illetve logikailag belőlük származtatható.

Ilyen követelmények pl a következők:

- * Biztonságosan használja az alfabetikus rendszert adott címszó kikeresésére!
- * A tárgymutatót rugalmasan és kellő fantáziával használja! (Ha a keresett kérdéskörre nem talál kellő információt egyik címszó alatt, más megoldást keres.)
- * A tartalomjegyzéket a szükséges anyag kikeresése céljából gyorsan és pontosan kezelje!
- * Gyorsan és pontosan használja a kézikönyvek fő típusait enciklopédiák, szótárak stb.!
- * Tudjon egy könyvfejezetet, vagy egy cikket áttekinteni, hogy a szükséges információkhoz hozzájusson!
- * Tudjon adott feladatokhoz megfelelő tájékoztató anyagot keresni!
- * Tudja a diavetítőt és a magnót működtetni!
- * Tudja a négyzetes hálót használni!

3. Megjegyzés (memorizálás)

Nem várhatjuk el, hogy a tanulók a tananyagban előforduló minden információt észbe véssenek, de néhánynak a megjegyzésére feltétlenül szükség van. Annak meghatározására, hogy pontosan melyek ezek, nem vállalkozunk, az itt következő példák ezért csupán a megjegyzendő információk kereteit vázolják:

- * legyen képes pontosan felidézni az adott tárgykörhöz tartozó neveket és kifejezéseket;
- * visszaemlékezni a korábban megismert nevekre és fogalmakra;
- * felidézni bizonyos történelmi eseményekkel kapcsolatos dátumokat és bizonyos dátumokkal kapcsolatos történelmi eseményeket;
- * tudjon meghatározott típusú történelmi eseményekre példákat mondani (pl. tengeri csata, feltalálás stb.);
- * emlékezzen a történelmi tények összegyűjtésének, tanulmányozásának és kezelésének eljárásaira;
- * értően használja a hétköznapi nyelvben alkalmazott történelmi kifejezéseket (pl. "Átlépi a Rubicont")

4. Elsődleges megragadás

Itt arra a képességre utalunk, amelyre egy adott új anyaggal való találkozás első lépéseként van szükség. Ekkor még nem az anyag mélyebb tanulmányozásáról, csupán a felszíni, közvetlenül megfigyelhető vonások megragadásáról van szó, az anyag általános jellegének a felfogásáról, illetve - ahogyan az utolsóként említésre kerülő példa jelzi – az alaposabb vizsgálódás kezdeteiről.

Példák a követelményekre:

- * képes leírni vagy ábrázolni valamilyen történelmi tényt;
- * összefoglalni az olvasott anyag lényegét;
- * saját tapasztalatai alapján értelmezni egy megismert személy viselkedését;

- * egy történelmi tényben vagy másodlagos forrásban meglátni, hogy mi benne az érdekes, a rejtélyes stb.

5. Transzformáció

A történelmi tényekkel számos formában találkozhatunk. Annak a képességnek, hogy egy bizonyos formában megjelenő információt egy másik formába ültetünk át, két vonatkozása van: a) segíteni az információ mélyebb megértését, mivel a megfelelő transzformáció alaposabb és részletesebb vizsgálódást igényel... b) ha a transzformáció beleélést tételez fel, közvetlen eredményt is produkálhat.

A transzformáció tehát olyan kognitív folyamat, amelyben szubjektív elemek is közrejátszanak. Példáink mindkét aspektust felvillantják:

- * pontosan leír egy képet, tárgyat, vagy térképet szavakkal;
- * verbális anyagot be tud mutatni dramatizált formában, matematikai eszközökkel (pl. táblázatokkal, grafikonokkal), modellekkel, diagramokkal, kartográfiai eszközökkel;
- * képes tényszerű információkat elbeszélő formává átalakítani;
- * évszámokat és korszak-elnevezéseket alternatívaként használni

6. Analízis

Már az elnevezés jelzi, hogy itt a kognitív szférában végbemenő folyamatról van szó, amely arra irányul, hogy az egészet alkotórészeire különítsük, s ezzel elmélyítsük a történelmi információ értelmi megragadását. Az analízis lehetővé teszi az anyag egyéni vonásainak feldolgozását és kritikai értékelését. A példaként felsorolt követelmények jelzik az analízisre, a "szétbontásra" való beállítódás néhány eszközét és a rá vonatkozó ismereteket:

- * szóban meg tudja nevezni egy tárgy részeit;
- * rajzban, leírásban stb, bemutatja az alkotó részeket;
- * meg tudja tervezni bizonyos anyagok transzformációját (pl. a statisztikai adatokat elő tudja készíteni táblázatos formában való megjelenítésre);
- * kimutatja a forrásokon belüli következtetlenségeket;
- * kimutatja a forrásokban fellelhető elfogultságot, egyoldalúságot, a különböző nézőpontokat és értékítéleteket;
- * képes kiválasztani az elemzés kritériumát (kritériumait);
- * képes az egyes források közötti hasonlóságokat és különbségeket megállapítani;
- * meghatározni az alkotó elemeket összekötő kapcsolatok jellegét;
- * észrevenni a forrásokon vagy érveléseken belüli "hézagokat".

7. Extrapoláció

Az extrapoláció kognitív folyamat, amely az elsődlegesen megragadott anyag alapján olyan feltételezéseket fogalmaz meg, amelyek a forrásokban benne rejlenek ugyan, de nem jelennek meg. "Mivel ezt már tudom, ebből következhet, hogy..." típusú gondolkodásról van szó. Ez pozitívabb és kevésbé kötött belső tevékenység, mint a megértés vagy a beleélés. A történelmi anyaggal végzett extrapolációt mégsem szabad összekeverni a fantáziával. A fantázia nem számol a lehetőségekkel és a valószínűségekkel, vágyakon alapuló esetenként egocentrikus - gondolkodásként jellemezhető. Az elsődleges értelmi megragadás kérdéseket vet föl, az extrapoláció viszont válaszokat keres.

Néhány példa e követelményekre:

- * a források tanulmányozása után reális következtetéseket von le;

- * reális javaslatai vannak a történelmi forrásokon belüli "hézag"-ok kitöltésére;
- * logikus hipotézist tud megfogalmazni.

8. Szintézis

Az "összeillesztés" olyan képesség, amelyre szükség van, vagy lehet a megismerési folyamat valamennyi lépcsőfokán. Megjelenhet fizikai aktivitás formájában ("Vágd ki és ragaszd fel!" típusú vagy modell készítési feladatok). Ezek is a kognitív és akarati szférát aktivizáló döntéseket igényelnek az elrendezést illetően. Vagy öltheti a szemmel nem látható belső tevékenység formáját. Tudni kell, hogy a szintetizálás nem egyszerűen az alkotó elemek egymás mellé helyezését jelenti, hanem valamilyen szervező elv alapján történő összerendezést. A szintetizálási képesség néhány aspektusát érzékeltetik a következő példák:

- * az alkotó részek között összekötő elemeket alkalmaz;
- * az anyag összefogására valamilyen (időbeli, gondolkodásmódbeli, okozati) rendszerező elvet használ;
- * az évszámokat, történelmi eseménysorozatokat tudja kapcsolni;
- * pontos és eleven életképet tud konstruálni egy adott történelmi korszakról;
- * képes (számára) új elemeket beépíteni meglévő ismereteinek rendszerébe;
- * a különböző típusú anyagokat a maguk egészében képes használni;
- * el tud vonatkoztatni mindattól, ami az adott cél szempontjából irreleváns;
- * terveket tud készíteni annak az alapján, amit már megismert és amit még nem, de a továbbiakban megismerhet;
- * olyan eredményeket tud produkálni, amelyek teljesnek, egésznek minősíthetők;
- * önállóan szerzett ismereteit és tapasztalatait összefüggésbe tudja hozni a történelmi forrásokból nyert tényekkel.

9. Ítéletalkotás és értékelés

Az ítélet- és értékalkotás mindig valamilyen viszonyítást feltételez: a történelmi anyag bizonyos vonásait bizonyos kritériumokkal. Ez utóbbiak persze a kutatás előrehaladásától függően változhatnak. Ha egy történelmi forrást vizsgálunk vagy elemzünk, ítéletet mondunk pl. arról, hogy mennyire autentikus vagy mennyire elfogult; az anyagválogatás, hogy az anyag mennyire releváns; magyarázat és értelmezés esetében az egyéni vagy közösségi, illetve az adott korszak értékrendjének szemszögéből stb.

Néhány példa a lehetséges követelményekre:

- * megfelelő kritériumokat használ történelmi anyagok értékelésekor;
- * következtetését bizonyítja;
- * megvilágítja az értékelési kritériumok és az ítéletalkotás közti kapcsolatot;
- * Ítéletalkotását a kritériumokra való utalással indokolja;
- * értékeli a különböző interpretációs lehetőségeket;
- * érvekkel elutasít egy lehetséges konklúziót;
- * a tanulmányozott periódus értékrendjével összehangban interpretálja az anyagot;
- * különbséget tesz a korabeli és a mai értékek között;
- * óvatosan és mindig a szükséges kétellyel interpretálja a forrásokat.

10. Kommunikációs készségek

Mint már jeleztük, a történelemtanítás anyaga számos formában jelenhet meg. Mindegyik forma speciális készségeket igényel, csak így sajátíthatók el, és így mutathatók be másoknak az adott formában jelentkező eredmények. A kommunikációs készségek persze nem különböznek a

történelem, vagy mondjuk a matematika, vagy az angol nyelv esetében. A követelmények listája ezért óriási lehet. A következőkben csupán illusztrálunk néhány egyszerűbb és néhány összetettebb készséget:

- * modellkészítéskor megfelelően használja fel az elemeket;
- * olvasható és pontos tájékoztató szöveget ír;
- * világos diagramot készít;
- * képi illusztrációkkal emeli ki a fontos vonásokat;
- * élvezetesen tud előadni;
- * dramatizált formában jellemezni tud egy személyt;
- * változatos és adekvát szókinccsel mutat be valamit szóban vagy írásban;
- * a szavakat egyértelmű jelentéssel használja;
- * érthető, jól követhető fogalmazást ír;
- * logikusan érvel;
- * megtalálja a bemutatás megfelelő formáját...

D) A történelemtanulás pedagógiai eredményei

Ebben az esetben „pedagógiai eredményen” azt értjük, hogy a történelemtanulás mennyiben járul hozzá a tanulók széles értelemben vett neveléséhez. A nevelés célja a tanulók személyiségének a fejlesztése, amely több speciális követelményben körvonalazható. Amikor az általános képzéssel összefüggésben a tanulók személyiségfejlesztéséről beszélünk, feltételezzük, hogy a személyiségvonásokban bekövetkezett változások – más társadalmi hatások mellett - az iskolában ért hatásoknak is tulajdoníthatók... A „személyiségfejlődés”-ben az effektív szférának van különösen fontos szerepe: az emóciónak és az akarati tényezőnek. Az A fejezetben beszéltünk figyelem és a rokonszenv attitűdjeiről. Ezek elmélyüléseként is felfoghatjuk a fejlődést, amelyben új affektív és kognitív folyamatok egybefonódnak. A személyiség fejlődésével az egyén egyre inkább tudatára ébred, hogy mire válaszol (kognitív tevékenység), s amikor e választ, mint saját értékítéletét fogadja el, tudatosan gyakorolni és alkalmazni kívánja őket (akarati tényezők). Ilyen módon egyre inkább kötődik e bekötött tevékenységhez, amelyeket – ha nem is kizárólag a történelemtanulásra korlátozódnak - a történelem tanulmányozása minden bizonnyal fejleszt.

1. Belátás

Belátáson azt a kívánságot értjük, hogy az egyén be kíván pillantani az emberi viszonyokat érintő legkülönbözőbb szituációkba, meg kívánja érteni azokat. Ez két tényező kölcsönhatásának az eredménye: a beleélés és a beleélési gyakorlatoké olyan helyzetekbe, amelyekben az emberi természet cselekvésében, vagy a cselekvések motivációiban, illetve következményeiben jelenik meg. A történelem anyaga mindegyikre bőven szolgáltat példát. A különböző történelmi korokban élt emberek időben távol állnak a történelmet tanulmányozó egyéntől. Ezért jelentős fejlődésnek tarthatjuk, ha az egyén meg tudja és meg kívánja ragadni a különböző történelmi szituációk lényegi emberi tényezőit, függetlenül attól, hogy milyen távol áll a tanulmányozott esemény tőle (időben, térben, kulturálisan stb.) Kellő gyakorlás útján a beleélés belátássá fejlődhet. Általánosságban az elérendő attitűd az, hogy az egyén az emberiséget és az emberi viszonyokat résztvevőként, mintegy belülről értse meg, hiszen a történelem végülis humán diszciplína.

Néhány ide vonatkozó követelmény:

- * más kultúráknak az övétől eltérő szokásait megértően kommentálja;
- * behelyezkedik más kultúrákban élő emberek, a más generációhoz tartozók, más véleményű emberek gondolataiba;
- * ezeket a nézeteket megfelelő objektivitással vizsgálja;
- * felismeri, hogy a változás az emberi létezés természetes és állandó velejárója.

2. Ismeretek az értékekről

A tanulók a különböző történeti anyagokat tanulmányozva számos értékkel (egyéni, csoportos, sajátos kultúrához kötött) találkoznak. Megismerkednek az adott értékekhez való kötődés követelményeivel is. Ennek eredményeként megérthetik, hogyan választanak és tesznek magukévá az emberek meghatározott értékeket. Amennyiben megvalósulnak a rokonszenv (A/2), valamint az ítéletalkotás és értékelés (C/9) alatti követelmények akkor a fejlődés úgy írható le, hogy a rokonszenvtől (akarati szféra) eljutunk annak a felismeréséig, hogy az értékválasztás tudatos aktus lehet (affektív és kognitív szféra), s hogy minden választásnak konzekvenciái vannak (kognitív szféra). Az itt következő követelmények nem speciális értékeket sorolnak fel, hanem annak felismerési képességét, hogy 1) az emberi cselekedetekben, döntésekben értékszempontok is közrejátszanak, 2) az egyénnek választási lehetősége van, amely azonban számtalan korlátba ütközhet, 3) adott értékek vállalásának és az azt követő cselekedeteknek konzekvenciái vannak. A cél az, hogy a tanulók megértsék az értékek és értékítéletek szerepét az emberek életében.

Néhány követelmény:

- * különbséget tud tenni tények és értékítéletek között;
- * meg tudja határozni azokat az értékeket, amelyek meghatározott emberi cselekedetekhez vezettek;
- * meg tudja határozni a bizonyos hitvilágok, filozófiák, kultúrák stb. integráns részét képező értékrendeket;
- * felismeri, hogy adott értékek determinálhatják az emberi cselekedeteket és meghatározott következményekre vezethetnek;
- * felismeri az egyén választási lehetőségeit egy adott szituációban;
- * felismeri a különböző tényezőket (pl. múltbeli tapasztalatok, konkrét helyzetek), amelyek segítenek a döntésben és erősítik az egyént az értékválasztás során.

3. Megfontolt Ítéletalkotás

A B és C követelményekben azokat az eljárásokat, készségeket és képességeket írtuk le, amelyek a történelmi források tanulmányozásához szükségesek. Ha az A/2 pont követelményei a B és C fejezetek alpontjaiban felsorolt követelményekkel összhangban teljesülnek, a tanulók a történelmi források kezeléséhez szükséges készségeket gyakorolják. Amennyiben a tanulóban tudatosul, hogy mik is azok a történelmi források és mit jelent velük dolgozni, akkor a történelmi forrásokkal végzett tevékenységük a továbbiakban valószínűleg megfelelően fog fejlődni. Az adott belső tevékenységeknek, (képességeknek, készségeknek) a történelmi anyagok feldolgozásának útján történő elsajátítása lehetővé teszi, hogy azokat más szituációkban is használják. Ha ennek során a tanulók azt tapasztalják, hogy az elsajátított készségek és képességek hasznosak, és úgy érzik: segítségükkel az adott helyzetet uralni tudják, megerősítheti bennük a megfontolt ítéletalkotás igényét.

Néhány példa az idevágó követelményekre:

- * a tanuló felismeri a szituációk bonyolultságát;
- * észreveszi a napi sajtóban, a tv-hírekben stb. megnyilvánuló egyoldalúságokat, az elfogult szemléletet;
- * felfedezi a következetlenségeket a napi hírekben;
- * a vitákban inkább az értelemre hat, mint az érzelmekre apellál;
- * megfontoltan ítél mai kérdésekről;
- * a mindennapi életben a rendelkezésre álló információknak megfelelően és nem ellenükben cselekszik.

Ha a felsorolt követelmények közül a gyerekek elsajátítanak néhányat tanuló éveik alatt, akkor elmondhatjuk, hogy a történelemtanulás is hozzájárult általános képzésükhöz.

Végül el kell ismernünk, hogy a D részben tárgyalt három eredmény felsorolása is egyfajta értékrend alapján történt. Más pedagógiai következményei is lehetnek a történelemtanulásnak, amelyeket mások legalább annyira értékesnek vagy értékesebbnek is tekinthetnek, mint az itt felsoroltakat. Kétségtelen azonban, hogy ezt a hármat a történelem tantárgy tartalmának és módszereinek az elemzéséből szűrtük le, vagyis a történelemtanulás egyfajta - lehetséges - eredményeiről szóltunk...